

Ігор ТКАЧЕНКО,

аспірант Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві (1907-1914) у документах Київського Тимчасового комітету у справах друку

У статті розглядаються документи Київського Тимчасового комітету у справах друку, які мають стосунок до видавничої діяльності М. С. Грушевського в Києві в 1907–1914 рр. На основі використаних матеріалів фонду 295 ЦДІАК України досліджується видання журналу ЛНВ та популярних селянських тижневиків «Село» та «Засів». Подаються відомості про редакторів цих видань, їх спрямування, зміст, а також офіційну позицію царської адміністрації щодо української періодичної преси на прикладі М. С. Грушевського та його київських видань.

Ключові слова: Київський Тимчасовий комітет у справах друку, джерела грушевськознавства, М. С. Грушевський, ЛНВ, «Село», «Засів», видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві.

Революція 1905 року в Росії відкрила нові можливості для розвитку преси в Україні. Нові правила про друк дещо послабили адміністративний тиск на періодичні видання, внаслідок чого стала можливою поява україномовних видань на території Російської імперії. Змінені умови існування преси дозволили також М. С. Грушевському перенести свою діяльність зі Львова до Києва задля збереження всеукраїнського характеру «Літературно-Наукового Вістника» (далі ЛНВ).

Новий цензурний статут і тимчасові правила про періодичний і неперіодичний друк, видані в 1905–1906 рр., відміняли попередню цензуру і адміністративні утиски, але зберігали судові переслідування за порушення правил цензури. Нагляд за виконанням цих правил було покладено на Тимчасовий комітет у справах друку (створений рішенням міністра внутрішніх справ від 12 червня 1906 р., існував до 1917 р.) на основі тимчасових правил для неперіодичного друку, оголошених в наказі Сенату 26 квітня 1906 р.

Комітет займався всіма питаннями, пов'язаними з існуванням і виданням української преси на території всієї України і в Києві, зокрема. Фонд Комітету міститься в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІАК України, ф. 295) і налічує 620 справ, присвячених таким питанням: видача посвідчень на видання періодичних видань, циркуляри Головного управління у справах друку, цензурні постанови, відомості про благонадійність редакторів періодичних видань, списки газет, які виходили в Києві тощо.

Документальні матеріали Комітету є джерелом вивчення історії української преси початку ХХ ст., у тому числі й київських періодичних видань М. С. Грушевського (ЛНВ, народні тижневики «Село» (1909–1911) та «Засів» (1911–1912)), а тому їх не можливо оминати у процесі дослідження. Так, документи, представлені в фонді, слугували одним з джерел дисертаційних досліджень, присвячених як виданням М. С. Грушевського¹, так і українській періодиці в цілому².

Слід зауважити, що зазначена в назві тема дослідниками практично не розроблялася, а джерельна цінність документів Тимчасового комітету у справах друку, пов'язаних з видавничою діяльністю М. С. Грушевського в Києві, не встановлена, оскільки використовувалися дослідниками в історичному, а не джерельному ракурсі. У свою чергу, такі дослідники життя і діяльності М. С. Грушевсь-

¹ Корбич Г. «Літературно-науковий вісник» і український літературний процес: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1995; Кузіна Н. Роль «Літературно-Наукового Вістника» в національному відродженні України (Київський період 1907–1919 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 18 с.

² Березовський О. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905–1907 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – 16 с.; Клименко І. Архіви українських часописів кінця ХІХ – початку ХХ ст. в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої діяльності: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.

кого, як Л. Винар³ та Г. Сварник⁴ не зазначають документи фонду Київського Тимчасового комітету у справах друку у якості джерела грушевськознавства, що, на нашу думку, не є справедливим.

Саме в цьому контексті є актуальним залучення фондів Тимчасового комітету у справах друку до справи дослідження видавничої діяльності М. С. Грушевського і розширення джерельної бази грушевськознавства.

Займаючи далеко не останнє місце в історії української преси, видання, редаговані М. С. Грушевським у Києві в 1907–1914 рр., широко представлені в документах Київського Тимчасового комітету у справах друку. Особлива увага в них приділялася «тенденційній» пресі, до якої було віднесено всі київські видання М. С. Грушевського.

Видавнича діяльність М. С. Грушевського в Києві представлена такими документами: справи про видання ЛНВ. «Села» та «Засіву», повідомлення про видачу посвідчень видавцям та офіційним редакторам видань, доповідні записки, направлені в Головний комітет у справах друку в Петербурзі з приводу характеру видань, які виходили під проводом М. С. Грушевського, постанови про арешт окремих книг ЛНВ та окремих чисел «Села» та «Засіву», постанови про арешт редакторів ЛНВ та накладення штрафів за порушення цензурних правил тощо. Документи, пов'язані з виданнями М. С. Грушевського, з'являються на початку 1907 р., коли ЛНВ було офіційно перенесено зі Львова до Києва. Остання їх поява фіксується серпнем 1914 р., коли той самий ЛНВ було заборонено видавати протягом часу дії військового стану в Києві.

Слід зазначити, що документи Київського Тимчасового комітету у справах друку репрезентують офіційну позицію царської адміністрації стосовно до української періодичної преси, виражаючи, зокрема, реальне її ставлення до М. С. Грушевського та його київських видань.

Так, цінними є справи про видання ЛНВ, «Села» та «Засіву». Особливо це стосується двох останніх, оскільки не збереглося редакційних фондів цих видань. Розглянемо окремо кожну з цих справ:

³ Винар Л. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток / Укр. іст. т-во, Фондація ім. О. Ольжича. – К., 1998. – 216 с.; Сварник Г. Джерелознавча база грушевськознавства // Михайло Грушевський і українська історична наука : Матеріали наук. конф., присвяченої Михайлу Грушевському. – Львів, 1999. – С. 285–290.

⁴ Сварник Г. Джерелознавча база грушевськознавства // Михайло Грушевський і українська історична наука . Матеріали наук. конф., присвяченої Михайлу Грушевському. – Львів, 1999. – С. 285–290.

1. ЛНВ (справа налічує 20 аркушів).

14 грудня 1906 р. київський губернатор повідомив Тимчасовий комітет у справах друку, що ним було видано дозвіл на видання М. С. Грушевським нового журналу «малоросійским наречием» під назвою «Літературно-Науковий Вістник»⁵. За матеріалами справи про видання ЛНВ у Києві ми можемо простежити призначення і зміну офіційних редакторів та видавців журналу, рід їхньої діяльності та місце проживання. Так, вказується, що першим редактором ЛНВ київського періоду став Фотій Красицький⁶, на зміну якому прийшли Сергій Веселовський⁷ (з жовтня 1908 р.) та Максим Гехтер⁸ (з квітня 1911 р.). У квітні 1912 р. губернатор повідомив Комітет про зміну видавця і редактора журналу, якими стали Людмила Старицька-Черняхівська⁹ та Євстафій Лисенко. Таким чином, за матеріалами справи можна встановити відомості про всіх редакторів журналу в 1907–1914 рр. Крім цих даних, наводиться офіційна програма ЛНВ, яка складалася з 5 пунктів:

1. Белетристика оригінальна та перекладна.
2. Статті критичні та історико-літературні.
3. Огляди та статті з різних галузей наук, з питань громадського та політичного життя.
4. Бібліографія.
5. Ілюстрації до тексту за потребою¹⁰.

Матеріали справи містять відомості про благонадійність осіб, які висувалися М. С. Грушевським на редакторів ЛНВ, а також про їх переслідування в судовому порядку за порушення цензурних правил, як це було з Сергієм Веселовським (двічі) та Максимом Гехтером. Останньому присвячені, зокрема, дві вирізки з газет, які висвітлювали судову справу проти нього, і включені на цій підставі до матеріалів справи¹¹. Маємо дані про зміну типографій, в яких друкувався ЛНВ, відомості про особливості передплати на часопис тощо.

Значна частина справи присвячена тимчасовому припиненню виходу в світ ЛНВ одразу після його перенесення до Києва у зв'язку з введенням надзвичайного стану – в секретному циркулярі канцелярії Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора повідомлялося, що «малоро-

⁵ Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 1.

⁶ Там само, арк. 2.

⁷ Там само, арк. 12.

⁸ Там само, арк. 14.

⁹ Там само, арк. 17–18.

¹⁰ Там само, арк. 1.

¹¹ Там само, арк. 16, 19.

сійський літератор Грушевський переносить видання редагованого ним журналу зі Львова до Києва з метою підняти агітацію проти єдності малоросів з російським народом»¹². Циркуляр вимагав також відомості про назву згадуваного журналу, його програму та напрям, покладаючи на Комітет нагляд за редагованим журналом та його літературними творами. На основі отриманих даних журнал було тимчасово припинено, оскільки він мав «шкідливий і тенденційний напрям», але, щоправда, ненадовго. Ці документи свідчать про ставлення адміністрації до М. С. Грушевського та до його видань. «Тенденція», визначена цензурним комітетом та адміністрацією, яскраво відобразилася у ставленні до «Села» та «Засіву», а також слугувала однією з причин припинення виходу журналу після введення військового стану в Києві в 1914 р., про що маємо свідчення у вигляді останнього документа справи¹³. У ньому повідомлялося, що згідно з розпорядженням Головного начальника Київського військового округу журнал малоросійською мовою «Літературно-Науковий Вістник» зупинено на весь час дії військового стану. Журнал перестав виходити до 1917 р.

2. «Село» (7 аркушів), «Засів» (11 аркушів).

Матеріали цих справ доцільно розглядати разом, оскільки «Засів» був фактично продовженням «Села», яке після 1,5 років існування не витримало адміністративного тиску й припинило своє існування. «Засів» протримався не довше.

Характер відомостей, які містяться в цих справах, багато в чому співпадає з аналогічними відносно ЛНВ. Так, у справі видання «Села» (ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 240) повідомлялося про видачу посвідчення А. Ямпольській на видання народного тижневика «Село», його програму (статті про сучасне життя в Росії та за кордоном; повісті, оповідання, вірші; статті з історії, літератури та природничих наук; статті та поради з сільського господарства; хроніка, кореспонденція та листування редакції), передплату тощо¹⁴. Повідомляється, що «Село» зазнало змін у 1910 р., і це зафіксовано в матеріалах справи – в січні 1910 р. редактор-видавець А. Ямпольська заявила, що програма «Села» доповнюється географічними картами, портретами та ілюстраціями, а також безкоштовними додатками. Матеріали справи свідчать, що «Село» мало двох редакторів протягом часу свого існування – А. Ямпольську та І. Малича. Є також дані про

накладення штрафів за адміністративні порушення¹⁵ – зазвичай, вказувалася стаття, за яку штрафували видання, а також міра покарання. Таким чином, можна перевірити зміст статті і встановити, наскільки ці штрафи були обґрунтованими, і відповідно до цього давати об'єктивну оцінку діям адміністрації. Ці дії яскраво позначилися на «Засіві» як продовженні «Села», оскільки, за свідченням Ю. Тищенка, «адміністрація швидко збагнула, що «Засів» це те саме «Село», тільки у скромнішому одязі»¹⁶. Матеріали справи про видання «Засіву» свідчать про серйозний адміністративний тиск на газету – серед документів маємо 4 постанови про накладання штрафів на редакторів «Засіву» В. Товстоноса та О. Степаненка на загальну суму в 1500 карбованців, а також коротку доповідну записку Тимчасового комітету у справах друку у відповідь на запит Головного комітету у справах друку в Петербурзі, яка засвідчила – існування «Засіву» не відповідало інтересам царського уряду. Її зміст такий: «Издающаяся в г. Киеве с 6 Марта сего года (1911) на малорусском наречии еженедельная газета «Засів» («Засев») задается целью сеять в малорусском крестьянстве: 1) враждебные чувства к правительству и администрации, 2) идеи украинского культурно-политического сепаратизма и 3) семена социал-демократического учения. Хроника каждого номера газеты является тенденциозным подбором фактов, рисуящих государственную общественную жизнь России мрачными красками и в возможно безотрадном виде. Печатается газета «Засів» в количестве 2000 экземпляров»¹⁷. Газета, таким чином, була приречена на припинення – їй не допомогли ні зміна редактора з В. Товстоноса на О. Степаненка¹⁸, ні розширена порівняно з «Селом» програма¹⁹.

Як наслідок, видання припинило існування, як і «Село», через нестерпний адміністративний тиск. Але офіційні документи цього не фіксують. Таким чином, документи справ засвідчують ставлення цензури та цивільної влади Києва щодо місячника ЛНВ та народних тижневиків «Село» і «Засів». Уміщена в них інформація є цінним джерелом до характеристики видавничої діяльності М. С. Грушевського в Києві, висвітлюючи її з позиції ставлення російського уряду до української преси.

¹⁵ Там само, арк. 6–7.

¹⁶ Тищенко-Сірий Ю. Перші Наддніпрянські масові політичні газети (1909–1912). – Нью-Йорк: Українське Американське видавниче т-во, 1952. – С. 9.

¹⁷ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 347, арк. 6.

¹⁸ Там само, арк. 9.

¹⁹ Там само, арк. 1.

¹² ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 20, арк. 3.

¹³ Там само, арк. 20.

¹⁴ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 240, арк. 1.

Крім вказаних справ, серед документів фонду містяться окремі постанови Тимчасового комітету у справах друку та київського губернатора з приводу накладання штрафів на видання М. С. Грушевського, початок або припинення судових переслідувань проти редакторів ЛНВ²⁰, підстави та обставини конфіскації книжок ЛНВ²¹ або окремих чисел «Села» чи «Засіву» і т. д. Так, найбільше уваги було приділено конфіскації в 1909 р.²² та знищенню у 1912 р.²³ 4-х книжок ЛНВ за надрукування в них повісті А. Франса «Острів Пінгвінів». Повість було визнано «аморальною та порнографічною». Редактора С. Веселовського було притягнуто до відповідальності за такий вчинок, а книги 5, 6, 7 і 9 журналу за 1909 р. конфісковано. Знищено ж їх лише в 1912 р. в кількості 1430 екземплярів, які потрапили до рук цензури.

Така сама доля спіткала 7–8 книги ЛНВ за 1911 рік і тодішнього редактора М. Гехтера за повість М. Вілінської «Скарб», у якому, окрім згадуваних обвинувачень, були знайдені «богохульство та підбурення одного класу суспільства проти іншого»²⁴. Маємо докладні відомості про те, як редактора судили декілька разів, виправдовували і врешті присудили до 3 місяців ув'язнення²⁵.

У такому ж стилі провадилися справи, пов'язані з виходом у світ «Села» та «Засіву». Стосовно першого маємо офіційне листування Тимчасового комітету у справа друку з київським губернатором, прокурором судової палати тощо з приводу конфіскації № 4 «Села» за 1910 р. разом з додатком до нього: у них було знайдено «тенденційність» та «впровадження ідей т. зв. українського сепаратизму»²⁶.

Показовим є такий приклад: одного разу чергове число «Села» вийшло з типографською помилкою – замість підпису І. Малича стояв старий А. Ямпольської, що викликало занепокоєння губернатора, який просив розібратися в цій справі²⁷.

²⁰ ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 76, арк. 190.

²¹ Там само, арк. 381.

²² Там само, спр. 185, арк. 43 зв.

²³ Там само, спр. 315, арк. 156–157; 160.

²⁴ Там само, арк. 145–146.

²⁵ Там само, спр. 259, арк. 215; спр. 315, арк. 3, 7, 146, 154.

²⁶ Там само, спр. 259, арк. 8, 9.

²⁷ Там само, спр. 260, арк. 24.

Слідство виявило лише помилковість такого підпису. Встановити злісний намір не вдалося²⁸.

Отже, бачимо, що революція 1905 р., розширивши можливості розвитку української преси, не тільки не звільнила її від нагляду з боку царської адміністрації, але й розширила його. Саме з метою нагляду за періодичною пресою було створено Київський Тимчасовий комітет у справах друку, який, як і решта офіційних органів влади, упереджено ставився до видань М. С. Грушевського, вважаючи їх сепаратистськими та тенденційними щодо царської влади. Вияв цього ми можемо бачити в документах Комітету, які поділяємо на декілька груп:

1. Справи про видання М. С. Грушевським ЛНВ, «Села» та «Засіву» в Києві. У них містяться відомості про редакторський склад видань, їх програму, умови передплати на них, а також мають місце постанови про накладення штрафів на відповідальних редакторів ЛНВ, «Села» та «Засіва». Особливу цінність мають доповідні записки, в яких дається характеристика видань М. С. Грушевського і його наміри царською адміністрацією.

2. Окремі постанови Київського Тимчасового комітету у справах друку та київського губернатора про накладення штрафів на редакторів ЛНВ, «Села» та «Засіва» за порушення цензурних правил.

3. Постанови про конфіскацію окремих книг ЛНВ за 1909 та 1911 рр., а також № 4 «Села» за 1910 р. за «тенденційність, богохульство та розповсюдження ідей українського сепаратизму».

4. Повідомлення про зміну редакторів, запити відносно благонадійності осіб, які призначалися на посади редакторів тощо.

Отже, можемо стверджувати, що документи Київського Тимчасового комітету у справах друку розкривають аспекти видавничої діяльності М. С. Грушевського, пов'язані зі стосунками з офіційними органами влади. Вони не настільки інформативні як, наприклад, епістолярій, але їхня цінність полягає у тому, що в них відображено ставлення царських цензурних установ до українських видань, у тому числі ЛНВ, «Села» та «Засіву». Таким чином, можемо стверджувати, що документальні матеріали Київського Тимчасового комітету у справах друку є цінним джерелом дослідження видавничої діяльності М. С. Грушевського в Києві упродовж 1907–1914 рр.

²⁸ Там само, арк. 59–60.